
СВІТОГОСПОДАРСЬКІ ЗВ'ЯЗКИ: ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ

УДК: 338.46 : 339.56.55

І. А. Ш О В К У Н,
кандидат економічних наук,
провідний науковий співробітник
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»
(Київ)

ВИСОКОТЕХНОЛОГІЧНІ ПОСЛУГИ У ЗОВНІШНІЙ ТОРГІВЛІ: СВІТОВИЙ ДОСВІД ТА УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ

Розкрито зміст глобальних тенденцій до перетворення сфери послуг на пріоритетну ланку економіки та світової торгівлі. Подано методичні підходи до визначення високотехнологічних послуг та їх складу. Проаналізовано стан вітчизняної зовнішньої торгівлі високотехнологічними послугами з регіональними інтеграційними об'єднаннями країн ЄС і СНД. Узагальнено механізми активізації експортного потенціалу сфери високотехнологічних послуг у світі та стан їх використання в Україні.

Ключові слова: сфера послуг, високотехнологічні послуги, зовнішня торгівля, експортний потенціал, економічні механізми, державне сприяння експорту.

I. A. SHOVKUN,
Cand. of Econ. Sci.,
Leading Sci. Researcher,
Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine
(Kyiv)

HIGH-TECH SERVICES IN THE FOREIGN TRADE: WORLD EXPERIENCE AND UKRAINIAN REALITIES

The content of global tendencies to the transformations of the sphere of services in a priority field of the economy and the world trade is clarified. Some methodical approaches to the definition of high-tech services and their structure are presented. The state of Ukraine's foreign trade in high-tech services with regional integrational unions of countries of the EC and CIS is analyzed. The mechanisms of activation of the export potential of the sphere of high-tech services in the world are generalized, and the state of their use in Ukraine is discussed.

Keywords: service industry, high-tech services, foreign trade, export potential, economic mechanisms, state's support of export.

Сучасна особливість світового поділу праці полягає в інтернаціоналізації сфери послуг. Донедавна вважалося, що ринок послуг важко залучається до міжнародного обороту, а тим більше – до процесу глобалізації. Проте науково-технічний прогрес і розвиток інформатизації забезпечили перетворення послуг на самостійну складову світової торгівлі, пов'язану з виробництвом і збутом речовинних товарів, міжнародним рухом капіталу і кредитних ресурсів, інформаційним обміном тощо. Технологічний поступ зумовлює деіндустріалізацію промислово роз-

винутих країн: у структурі їх ВВП питома вага базових галузей скорочується на користь сфери послуг, а також поглиблюється спеціалізація у галузі науково-технічних знань та інформації.

З розширенням сфери послуг у національних господарствах відбувається зростання її присутності і у світовій торгівлі. Останнім часом особлива активність спостерігається у міжнародній торгівлі комп'ютерними, інформаційними, науковими та іншими послугами, які належать до категорії високотехнологічних. За прогнозами, у найближчі роки саме цей сектор світової торгівлі розвиватиметься найбільш динамічно, що неодмінно спричинить загострення конкуренції на міжнародних ринках послуг, а відповідно, і зростання значення конкурентних переваг.

У цьому зв'язку постають наукові проблеми виявлення місця України у світовій торгівлі високотехнологічними послугами та механізмів посилення її конкурентоспроможності, особливо у контексті підготовлюваної регіональної інтеграції у зони вільної торгівлі з країнами ЄС і СНД. Актуальність окреслених проблем зумовлюється необхідністю удосконалення технологічної структури зовнішньої торгівлі України та досягнення завдяки цьому активного сальдо. Отже, метою дослідження є узагальнення специфіки розвитку сфери послуг у світі та структурних особливостей міжнародної торгівлі послугами; вивчення методичних підходів до визначення високотехнологічних послуг; аналіз стану участі України у торгівлі високотехнологічними послугами з названими регіональними інтеграційними об'єднаннями; виявлення механізмів активізації експортного потенціалу високотехнологічних послуг.

Сучасна специфіка розвитку сфери послуг і структурні особливості їх експорту

Глобальна тенденція сучасного суспільно-економічного розвитку полягає у становленні постіндустріальної формації та перетворенні сфери послуг на пріоритетну ланку економіки. Сьогодні зростання реального ВВП дедалі більше залежить від сфери послуг. Так, 13 її галузей забезпечують понад 55% ВВП у розвинутих країнах і більш як 80% – у США [1]. Причому в самій сфері послуг простежуються зрушення у напрямі технологічно складних видів діяльності. Зокрема, вклад у ВВП НДДКР збільшився з 0,25% (у 1995 р.) до 6,3% (у 2007 р.) [2], фінансових послуг – відповідно, з 11,4% (у 1950 р.) до 20,9% (у 2006 р.), операцій з нерухомістю, оренди та лізингу – з 8,6% до 13,1%, а власне фінансів і страхування – з 2,6% до 7,8% [3]. У даний час саме ці види послуг є рушіями господарської структури.

Випереджаючий розвиток сфери послуг зумовлює істотне посилення її значення у відтворювальному механізмі економіки. Завдяки розвиткові цієї сфери зростає ефективність усього господарства, збільшуються кінцевий суспільний продукт і фонд споживання, підвищується якість життя населення. Важливу роль тут відіграє науково-технічний прогрес, який сприяє зростанню сукупної продуктивності факторів виробництва, появі нових потреб суспільства в товарах і послугах, здійсненню масштабних структурних зрушень у господарському комплексі.

Сфера послуг є пріоритетною для інвесторів. У ній зосереджено основний обсяг ПІІ у розвинутих країнах світу (62,1%), тоді як на переробну промисловість припадає близько 33,9%, а на добувні галузі – 4,2% [4]. За 1990–2007 рр. інвестиції у цю сферу зросли в 11 разів і досягли 1302 млрд. дол., у тому числі в оптову торгівлю – 278,3 млрд., у фінанси і страхування – 263,9 млрд., в інформаційні послуги – 146,4 млрд. і у банківський сектор – 141 млрд. дол. Подібна орієнтація іноземних інвестицій пояснюється зростаючим попитом на різні види послуг у зв'язку з переходом розвинутих країн до постіндустріального типу розвитку.

Найбільш помітні зміни у структурі суспільного продукту розвинутих країн відбуваються в результаті випереджаючого розвитку таких ланок сфери послуг, як фінансова, інформаційна, а також операції з нерухомістю. Саме цей напрям структурної перебудови справив особливо помітний вплив не тільки на національні господарства, але й на світову економіку, спричинивши нестабільність у фінансових системах більшості країн в останні роки. Це сприяло підвищенню ролі послуг у відтворенні економіки та концентрації зусиль корпорацій на тих видах традиційних і нових послуг, які забезпечують найшвидшу віддачу. Гігантський стрибок у використанні ІКТ стосується усіх галузей суспільного життя та виробничої діяльності, що виражається у постійному вдосконаленні виробництва і зростанні споживання інформаційно-технологічних продуктів і послуг.

Навіть криза 2008–2009 рр., яка мала досить негативні наслідки для розвинутих країн, не скасувала визначальну тенденцію до поступової трансформації постіндустріальних економік у високотехнологічні економічні системи, в яких інформаційні та наукові послуги є ключовими факторами розвитку. Ця тенденція проявляється у матеріальному виробництві та у сфері послуг, зумовлюючи зміни у структурі капіталу й характері трудових відносин [5]. У першому десятиріччі XXI ст. найбільш виразно вона простежується у формуванні нової системи міжнародного поділу праці, за якої у розвинутих країнах концентруються вже не просто різноманітні галузі сфери послуг (що було домінантою II половини XX ст.), а її найпередовіші сектори – наука, освіта, інформаційні послуги, охорона здоров'я, а також наукомісткі галузі першого ешелону матеріального виробництва (авіа- і ракетобудування, фармацевтична промисловість, виробництво медичного та телекомунікаційного обладнання, складної електроніки).

Розширення сфери послуг відбувається у тісному зв'язку з розвитком процесів комп'ютеризації та інформатизації різних галузей економіки. Тим самим підвищується значення швидко зростаючого інформаційного сектору, а особливо – такої його функції, як інформаційне обслуговування корпорацій, малого бізнесу та адміністративних органів (зокрема, створення локальних комп'ютерних мереж, їх програмне забезпечення, консультації “on-line” та інші види послуг). Саме з цією діяльністю експерти пов'язують перспективи розвитку сфери послуг у світі [6].

Так, під час фази динамічного зростання багато дослідників розглядали тенденцію до випереджаючого розвитку інформаційних технологій як потужний імпульс до довгострокового поступу економіки. Доречно згадати, що “суть “нової економіки” – швидше, краще, дешевше – зумовлює динамічність технологічних змін і вдосконалення продукту у виробництві напівпровідників, а також стрімке й тривале зниження цін на них. Це зниження цін передається на ціни таких продуктів, як комп'ютери й телекомунікаційне обладнання, які залежать від напівпровідникових технологій. Ці технології також допомогли знизити вартість літаків, автомобілів, наукового обладнання та багатьох інших продуктів” [7, с. 2]. Дійсно, феномен зниження оптових цін на напівпровідники дав потужні економічні стимули до витиснення інформаційно-технологічним (ІТ) обладнанням інших видів обладнання там, де це технічно можливо. Здешевлення ІТ-обладнання сприяло зростанню інвестицій у комп'ютери, комунікаційне обладнання, програмне забезпечення. Навіть у період уповільнення економічної динаміки (2000–2009 рр.) ціни на напівпровідники, комп'ютери та запам'ятовуючі пристрої продовжували знижуватися.

Слід зазначити, що мікроелектронні техніка і технології вплинули на банківську і страхову галузі, спричинивши революційні зрушення у фінансовій сфері. Залучення комп'ютерних та інформаційних технологій, використання мережевих комунікацій у фінансовій сфері забезпечили їй вихід на новий технологічний рівень. Технологічний розвиток цієї сфери зумовлюється як постійним зростанням потреби суспільства у фінансових послугах, так і впливом НТП на структуру сучасної економіки, що, у свою чергу, приводить до розширення обороту, насамперед, у сферах торговельних і фінансових послуг. Причому провідну роль у цих сферах відіграють інновації, що ґрунтуються на масштабному застосуванні не просто мікроелектроніки, а досить витонченого програмного забезпечення.

Завдяки застосуванню ІКТ зникають межі між окремими галузями і сферами людської діяльності. Нові види Інтернет-послуг динамічно проникли в усі сфери бізнесу (e-business), торгівлі (e-commerce), фінансів (e-finance), дистанційної освіти (e-learning), державного управління (e-government), засобів масової інформації (e-media). Від впровадження інформаційних технологій істотно виграли такі галузі послуг, як логістика, туризм, банківська сфера. Завдяки ІТ прискорено глобальний обмін ідеями, а також створено сприятливі умови для динамічного розвитку нових галузей науки.

На початку ХХІ ст. зовнішня торгівля стала каталізатором економічної глобалізації та розвивається вищими темпами, ніж промислове й аграрне виробництво, а особливо динамічно просувається торгівля послугами і високотехнологічними товарами. Прискорене зростання торгівлі різними видами послуг є новою тенденцією у розвитку зовнішньоекономічних зв'язків у світі, що проявилась у новому столітті. Наприклад, торгівля послугами займає 30% в експорті США [2, с. 248]. У 2009 р. частка цієї країни у світовому експорті послуг складала 20% (головним чином, це транспортні, фінансові, комп'ютерні та інформаційні послуги, бізнес-послуги). Залишаючись потужним промисловим центром, США утверджуються у ролі постачальника високотехнологічних послуг у міжнародному поділі праці. Природно, що високоефективна сфера послуг не замінює собою галузі матеріального виробництва, а ефективно доповнює їх, підвищуючи міжнародну конкурентоспроможність усієї економіки.

Варто визнати, що в розглядуваному сегменті світової торгівлі європейські країни займають провідні позиції. У 2007 р. загальний обсяг експорту різних послуг тільки з країн зони євро досяг 674 млрд. дол., що становить близько 40% сукупного обсягу світового експорту послуг. Додатне сальдо у торгівлі послугами європейські країни одержали завдяки великим обсягам продажів транспортних, фінансових, страхових і туристичних послуг. Особливо високими темпами зростає міжнародна торгівля комп'ютерними та інформаційними, бухгалтерськими й науковими послугами – на 31% щороку.

В основі окреслених тенденцій лежить одна принципова риса, що характеризує стан економіки, – підвищення рівня її наукомісткості. В цьому зв'язку збільшуються витрати на НДДКР, удосконалюються їх структура та кадрове забезпечення, а також відбувається становлення групи галузей економіки з надзвичайно високою залежністю виробничих результатів від вкладу науки. Водночас підвищується ступінь комп'ютеризації та інформатизації самої наукової діяльності. Так, у США у 2009 р. загальний обсяг витрат на НДДКР перевищив 400 млрд. дол. і досяг рівня 2,9% ВВП, ставши рекордним за попередні роки [2, с. 248].

Найрадикальнішим зрушенням у галузевій структурі НДДКР, яке відбулося в останнє десятиріччя, є розширення масштабів наукових досліджень у галузях сфери

послуг. Наприклад, у США до 1983 р. на ці галузі припадало менш як 5% усіх видатків на НДДКР, а у 2007 р. – уже майже 27%. Перші місця за видатками на НДДКР займають такі галузі, як опрацювання інформації, створення програмного забезпечення, інженерні та архітектурні послуги, послуги зв'язку. Та все ж, як і раніше, провідна роль у галузевій структурі НДДКР зберігається за галузями промисловості (насамперед, наукомісткими).

У структурі світової торгівлі експорт послуг зростає найшвидшими темпами. У першу чергу, це стосується високотехнологічних і наукомістких категорій послуг – таких, як науково-дослідні, інженерні, освітні, фінансові, інформаційні, комп'ютерні тощо. У США з 1995 по 2005 р. обсяг таких видів експорту зріс на 143%, тоді як інших категорій послуг – тільки на 44% [2, с. 173]. Можна припустити, що у найближчі роки цей сектор світової торгівлі розвиватиметься випереджаючими темпами.

Методичні підходи до визначення поняття “високотехнологічні послуги” та їх складу

Завдяки НТП ключовою ланкою сфери послуг стає надання “високотехнологічних послуг”. Незважаючи на використання цього терміна у бізнесі та науці, він ще не має чіткого визначення. Змістово високотехнологічні послуги трактуються у широкому і вузькому розуміннях. Вузьке трактування розцінює високотехнологічну послугу не як самостійний товар, а як невід'ємну складову високотехнологічного продукту. При цьому сфера послуг розглядається як фактор підвищення ефективності матеріального виробництва [8]. Дослідники вказують на невіддільність товару й послуги, навіть визначають тандем “товар – послуга”. Мається на увазі те, що у товарі проявляються риси послуги, а послуга набирає товарних якостей, і це дозволяє просувати її на ринку у товарній формі [9]. До таких послуг включають, зокрема, сервісні послуги із супроводу складної техніки, до- і післяпродажне обслуговування, інформаційно-технологічні та науково-технічні послуги. Проте прихильники вузького трактування не дають вичерпного переліку видів таких послуг.

Більшою конкретністю відрізняється інше, широке, трактування високотехнологічних послуг, яке ґрунтується на критерії наукомісткості (knowledge-intensive). Використання такого критерію дозволяє визначити коло високотехнологічних послуг для цілей як наукового аналізу, так і статистичного обліку. Зокрема, Євростат виокремлює чотири групи високотехнологічних послуг [10] і на рівні двозначних кодів включає до них такі види послуг.

1. Високотехнологічні послуги вищого рівня наукомісткості:

– послуги пошти і зв'язку (код Класифікації послуг зовнішньоекономічної діяльності – І 64);

– послуги, пов'язані з діяльністю у сфері інформатизації (К 72);

– послуги, пов'язані з дослідженнями та розробками (К 73);

2. Наукомісткі ринкові послуги:

– послуги водного транспорту (І 61);

– послуги авіаційного транспорту (І 62);

– послуги, пов'язані з організацією операцій з нерухомістю (К 70);

– послуги, пов'язані із здаванням під найм без обслуговуючого персоналу (К 71);

– послуги, що надаються переважно юридичним особам (К 74);

3. Наукомісткі фінансові послуги:

– послуги з фінансового посередництва (J 65);

– послуги із страхування (J 66);

– послуги, пов’язані з допоміжною діяльністю у сфері фінансів і страхування (J 67);

4. Інші наукомісткі послуги:

– послуги у сфері освіти (M 80);

– послуги, пов’язані з охороною здоров’я та соціальною допомогою (N 85);

– послуги, пов’язані з діяльністю у сфері відпочинку і розваг, культури та спорту (O 92).

Таке групування видів високотехнологічних послуг критикують за надмірне спрощення і агрегованість. Тим часом доцільно зазначити, що, відповідно до Північноамериканської системи галузевої класифікації, сфера послуг представлена 550 підгалузями, тоді як обробна промисловість – тільки 472. Рівень спеціалізації у сфері послуг залишається високим і продовжує розвиватися на основі нових технологій [2, с. 194]. У цілому розвиток сучасних наукомістких видів послуг (особливо ІКТ) зумовлює необхідність здійснення багатьох змін в організації та структурі статистичного вивчення сфери послуг. Статистика просто не встигає реагувати на динаміку і різноманіття змін у секторі ІКТ.

Оцінка сфери послуг з моменту її відокремлення від товарного виробництва завжди була пов’язана з труднощами кількісного й вартісного вимірювання. Сьогодні ця проблема постала особливо гостро, адже, як визнають експерти, “виявлення меж” самостійних ланок економічного процесу та ідентифікація кінцевого продукту “дедалі більше обростають якимись технічними умовностями”. Це пов’язано з тим, що кінцевий продукт у вісьмох випадках з десяти не має відчутної форми, а у двох випадках з восьми являє собою посередницьку діяльність з перерозподілу фінансових потоків, оплату послуг з управління грошовим капіталом або його використання. До того ж межі корпоративних володінь “розмиваються” або, навпаки, з’являються там, де раніше їх не можна було уявити: головний офіс – в одній країні, торговий дім – в іншій, реальне виробництво – у третій. Тому виникають проблеми не тільки з виявленням видів послуг, але й з обліком створеної ними доданої вартості та їх вкладу у ВВП.

Різноманіття наукомістких видів діяльності та інтенсивність попиту на них підтверджуються співвідношенням кількості підприємств з виробництва товарів і надання послуг. Так, у 2008 р. у країнах ЄС налічувалося майже 50000 підприємств у сфері високих технологій виробництва і 756000 – у сфері наукомістких послуг.

Отже, види послуг, які надаються споживачам в умовах високорозвинутої ринкової інфраструктури, є дуже різноманітними. Якісно різною є також наукова та інформаційна насиченість послуг. З огляду на ці обставини, складно розробити універсальну методикку визначення і класифікації високотехнологічних послуг, яка б об’єктивно відображала технологічний рівень послуг для всіх типів економік (постіндустріальної, індустріальної, аграрної тощо). Тому для уникнення можливих неузгодженостей у статистичній практиці та наукових дослідженнях прийнято використовувати групування високотехнологічних послуг, розроблене Євро-статом. Перевагами такого групування є незаперечність критерію визначення належності послуг до класу високотехнологічних, чіткість і системність, а також прив’язка до Класифікації послуг зовнішньоекономічної діяльності. Водночас це групування може підлягати подальшій деталізації видів високотехнологічних послуг і вдосконаленню практики статистичного спостереження, що, у свою чергу, створить більш чітке уявлення про диференціацію послуг за їх технологічним рівнем.

**Зовнішня торгівля високотехнологічними послугами України
з регіональними інтеграційними об'єднаннями країн ЄС і СНД**

Економічний розвиток України теж характеризується зростанням значення сфери послуг, що відповідає загальносвітовим тенденціям. В останні роки частка усіх видів послуг у формуванні ВВП країни становила 60% [11]; у сферу послуг вкладається найбільше ПІІ (на кінець 2012 р. 28,5% коштів іноземних інвесторів було зосереджено у фінансовому секторі, а 14,2% – в операціях з нерухомістю, оренді, інжинірингу та послугах підприємцям [12, с. 27]). Сфера послуг є важливим сегментом світогосподарських зв'язків нашої держави. Сьогодні вартісний обсяг торгівлі всіма видами послуг сягає 20 млрд. дол., що становить близько 12% сукупного обсягу зовнішньої торгівлі України. Слід визнати, що, завдяки місткості внутрішнього ринку, левова частка послуг споживається на ньому, і сфера послуг країни не так гостро залежить від зовнішніх ринків, як промисловість. Зокрема, відношення вартості вітчизняного експорту послуг до ВВП ледь перевищує 1% (табл. 1). Проте активне сальдо міжнародної торгівлі послугами, величина якого у 2011 р. сягнула 7,6 млрд. дол., відображає зростання значення сектору послуг у національній економіці та його ролі у формуванні доходів платіжного балансу країни.

Таблиця 1

**Зовнішня торгівля України
всіма видами послуг і високотехнологічними послугами за 2008–2011 рр.**

(млрд. дол.)

Показники	Роки			
	2008	2009	2010	2011
Усі види послуг:				
експорт.....	11,7	9,6	11,8	13,8
імпорт.....	6,5	5,2	5,4	6,2
сальдо.....	5,3	4,4	6,3	7,6
Високотехнологічні послуги:				
експорт.....	3,8	3,0	3,5	4,1
імпорт.....	3,6	3,0	2,8	3,0
сальдо.....	0,2	0,1	0,9	1,1
Послуги у зовнішній торгівлі (%):				
експорт.....	14,9	19,5	18,6	16,8
імпорт.....	7,0	10,2	8,2	7,0
Високотехнологічні послуги у торгівлі послугами (%):				
експорт.....	32,1	31,4	29,7	29,6
імпорт.....	55,1	57,2	51,8	47,9
Високотехнологічні послуги у торгівлі в цілому (%):				
експорт.....	4,8	6,1	5,5	5,0
імпорт.....	3,9	5,8	4,3	3,4
Відношення вартості вітчизняного експорту до ВВП (%):				
за всіма видами послуг.....	1,24	1,05	1,09	1,05
за високотехнологічними послугами...	0,40	0,33	0,32	0,31

Відповідно до глобальних тенденцій, наукомісткі послуги займають дедалі більш значуще місце у міжнародній торгівлі України. У структурі її зовнішньо-

торговельних відносин на них припадає понад 7 млрд. дол. (або більш як 35% обсягу зовнішньої торгівлі послугами) (див. табл. 1), у тому числі 30% – у сукупному експорті послуг і 50% – відповідно, в імпорті. На світовому ринку Україна виступає нетто-експортером високотехнологічних послуг і має понад 1 млрд. дол. додатного сальдо платіжного балансу. Значний внутрішній попит на високотехнологічні послуги забезпечує реалізацію більшої їх частини на ринку країни, а тому вартісний обсяг їх експорту є відносно невеликим – його питома вага становить 0,3% ВВП.

У структурі цього виду експорту України абсолютно переважають ринкові послуги, що користуються великим попитом на світовому ринку (їх частка сягає 56%) (табл. 2). На половину меншою є питома вага експорту високотехнологічних послуг вищого рівня наукомісткості – 28%. На жаль, у вітчизняному експорті зменшується частка фінансових послуг (з 18% у 2008 р. до 10% у 2011 р.). Також мало представлено інші наукомісткі послуги (до 6%), хоча в нашій країні є значні передумови для розширення експорту цього виду послуг у сферах освіти, наукових досліджень і розробок, медицини, лікувально-курортної інфраструктури, культурно-спортивної рекреації тощо.

Таблиця 2

Структура і динаміка високотехнологічної складової у вітчизняній зовнішній торгівлі послугами за 2008–2011 рр.

(%)

Види послуг	Експорт				Імпорт			
	р о к и							
	2008	2009	2010	2011	2008	2009	2010	2011
Структура зовнішньої торгівлі високотехнологічними послугами								
Високотехнологічні вищого рівня наукомісткості.....	21,3	26,2	26,1	28,0	14,2	12,6	12,5	14,5
Наукомісткі ринкові.....	55,6	53,2	52,6	55,8	33,9	33,1	37,7	41,0
Наукомісткі фінансові.....	18,0	15,0	15,7	10,4	46,3	49,2	42,4	36,1
Інші наукомісткі.....	5,2	5,6	5,6	5,8	5,6	5,1	7,3	8,4
Високотехнологічні (разом).....	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Динаміка зовнішньої торгівлі всіма видами послуг (% до 2008 р.)								
Високотехнологічні вищого рівня наукомісткості.....	100,0	98,3	113,5	142,3	100,0	74,1	69,9	85,8
Наукомісткі ринкові.....	100,0	76,4	87,5	108,6	100,0	80,8	88,1	101,3
Наукомісткі фінансові.....	100,0	66,8	80,7	62,7	100,0	88,3	72,6	65,3
Інші наукомісткі.....	100,0	86,1	99,8	120,6	100,0	75,2	103,6	125,2
Високотехнологічні (разом).....	100,0	79,9	92,5	108,2	100,0	83,0	79,2	83,8
Всього.....	100,0	81,7	100,2	117,5	100,0	80,0	84,2	96,4

Важливою причиною недостатньої реалізації експортного потенціалу України є те, що експорт послуг здійснюється в основному через транскордонні поставки, тоді як розвинуті країни надають їх переважно через підприємства, спеціально створені на територіях країн-споживачів. Наприклад, багато іноземних банків створили в Україні розгалужену мережу дочірніх компаній та філій, обслуговуючи через них своїх і місцевих споживачів.

В імпорті високотехнологічних послуг до України переважне місце займають два їх види, питома вага яких сягає майже 80% у сукупному обсягу. Йдеться про ринкові (41%) та фінансові (36%) послуги. Частка останніх стрімко зменшується внаслідок того, що після періоду інтервенції у вітчизняну банківську систему іноземного капіталу, частка якого досягла максимуму (42%) наприкінці 2010 р., іноземні банки почали залишати Україну. У зовнішній торгівлі фінансовими послугами Україна виступає нетто-імпортером, причому ступінь дефіциту платіжного балансу за цією статтею повністю залежить від політики іноземних фінансових структур. Тільки в останні роки, зі зменшенням експансії іноземного капіталу у банківську систему України, дефіцит платіжного балансу скоротився з –1004 млн. дол. у 2009 р. до –652 млн. дол. у 2011 р. (або на 35%).

Динаміка зовнішньої торгівлі високотехнологічними послугами зазнала негативних впливів світової фінансової кризи. Під час розпаду кризи у 2009 р. вартісні обсяги експорту всіх їх видів скоротилися на 21%, у тому числі найглибше падіння сталося в експорті фінансових (на 33%) і ринкових (на 24%) послуг (див. табл. 2). У наступні роки попит на світових ринках на експорт високотехнологічних послуг України стабілізувався і зріс, а його обсяг у 2011 р. перевищив докризовий на 8,2%. Аналогічна динаміка спостерігалася по більшості видів послуг. Наприклад, у 2011 р. експорт високотехнологічних послуг вищого рівня наукомісткості зріс більш як на 42%, інших послуг – відповідно, на 21% і ринкових – на 9%. Проте масштаби експорту фінансових послуг продовжували скорочуватися, що відображає погіршення загального стану зовнішньої торгівлі країни, а також істотне ускладнення міжнародної господарської кон'юнктури.

Попит на імпорт високотехнологічних послуг на внутрішньому ринку України після падіння у 2009 р. на 27% так і не відновився, а у 2011 р. залишався на 26% меншим порівняно з 2008 р. Найпомітніші зміни спостерігалися в імпорті фінансових послуг, обсяг яких упродовж 2008–2011 рр. скоротився на 35%. На фоні дестабілізації фінансового стану банківських систем багатьох країн відбуваються зростання світових цін на фінансові ресурси та скорочення ефективного попиту на них. Отже, іноземні банки, широко представлені в Україні, згортають свою діяльність на цьому географічному сегменті.

Географічна структура зовнішньоекономічних зв'язків України зорієнтована переважно на країни двох регіональних інтеграційних об'єднань – ЄС і СНД. Це зумовлено високим ступенем взаємодоповнюваності економік України та економік країн цих регіонів, географічною близькістю цих держав і налагодженістю інфраструктури їх зовнішньоторговельних взаємозв'язків. Так, у 2008 р. 47% українського експорту високотехнологічних послуг споживалося на ринках країн ЄС і 23% – відповідно, країн СНД (у тому числі 19% – Росії та 1% – Білорусі), тобто сукупно – 70% (табл. 3). Надалі, під негативними впливами світової фінансової кризи, падіння темпів економічного розвитку країн обох регіонів, накопичення проблем інтеграції країн ЄС (балансування на межі дефолту Греції, Іспанії, Португалії, Італії), гальмування науково-технічного поступу, відбувалися зміни у географічному розподілі експортних потоків. У 2011 р., внаслідок різноспрямованої дії названих факторів, на ринках країн ЄС споживалося лише 29% експорту високотехнологічних послуг, а країн СНД – 27% (або разом 56%). Інакше кажучи, проявилася тенденція до скорочення частки цих груп країн у товарообороті України – насамперед, через зменшення взаємодії з країнами ЄС. Проте це регіональне об'єднання все ж залишається ключовим економічним партнером нашої держави у торгівлі високотехнологічними послугами. За умови

збереження такої тенденції СНД невдовзі зможе стати рівнозначним партнером України, насамперед, завдяки зростанню експорту високотехнологічних послуг (рис. 1).

Таблиця 3

**Географічна структура зовнішньої торгівлі України
за видами високотехнологічних послуг у 2008–2011 рр.**

(%)

Види послуг	Експорт				Імпорт			
	р о к и							
	2008	2009	2010	2011	2008	2009	2010	2011
Країни ЄС								
Високотехнологічні ви- щого рівня наукоміст- кості.....	35,5	35,7	30,5	24,8	67,5	58,1	58,4	43,3
Наукомісткі ринкові.....	52,7	47,5	44,7	31,0	67,7	63,5	62,5	45,6
Наукомісткі фінансові...	51,5	56,3	56,7	34,3	80,3	84,5	75,0	48,4
Інші наукомісткі.....	18,8	19,5	11,4	10,9	80,5	91,4	89,1	87,2
Всього.....	47,0	44,2	41,0	28,5	74,2	74,6	69,2	49,7
Країни СНД								
Високотехнологічні ви- щого рівня наукоміст- кості.....	30,1	29,7	29,9	29,7	20,8	23,7	27,9	25,7
Наукомісткі ринкові.....	18,0	20,0	22,4	24,2	12,9	16,3	15,4	20,1
Наукомісткі фінансові...	20,5	17,6	11,3	20,3	5,0	5,2	9,5	11,5
Інші наукомісткі.....	46,1	39,2	49,6	53,4	7,0	2,4	2,9	3,6
Всього.....	22,5	23,3	24,1	27,0	10,0	11,1	13,5	16,4
Решта країн світу								
Високотехнологічні ви- щого рівня наукоміст- кості.....	34,4	34,6	39,6	45,5	11,7	18,2	13,7	31,0
Наукомісткі ринкові.....	29,3	32,4	32,9	44,8	19,4	20,1	22,2	34,3
Наукомісткі фінансові...	28,0	26,2	32,0	45,4	14,7	10,3	15,5	40,1
Інші наукомісткі.....	35,1	41,3	39,0	35,7	12,5	6,2	8,0	9,3
Всього.....	30,5	32,6	34,9	44,5	15,8	14,3	17,3	33,8

Асортиментна структура високотехнологічних послуг вищого рівня наукомісткості у зовнішньоторговельних відносинах України із зазначеними регіональними інтеграційними об'єднаннями має істотні відмінності. Якщо з країнами СНД вона складається переважно з послуг пошти і зв'язку, питома вага яких у товарообороті по сукупності високотехнологічних послуг вищого рівня наукомісткості впродовж 2008–2011 рр. становила 51–61%, то з країнами ЄС – відповідно, з послуг у сфері інформатизації, частка яких зросла з 44% до 62% (табл. 4). При цьому Україна має стале додатне сальдо по торгівлі послугами пошти і зв'язку з країнами СНД і зростаючий коефіцієнт покриття експортом імпорту (2,9 у 2008 р. і 3,7 у 2011 р.). Очевидною причиною значної затребуваності послуг пошти і зв'язку є близькість людських, товариських і ділових відносин між населенням України та країн СНД.

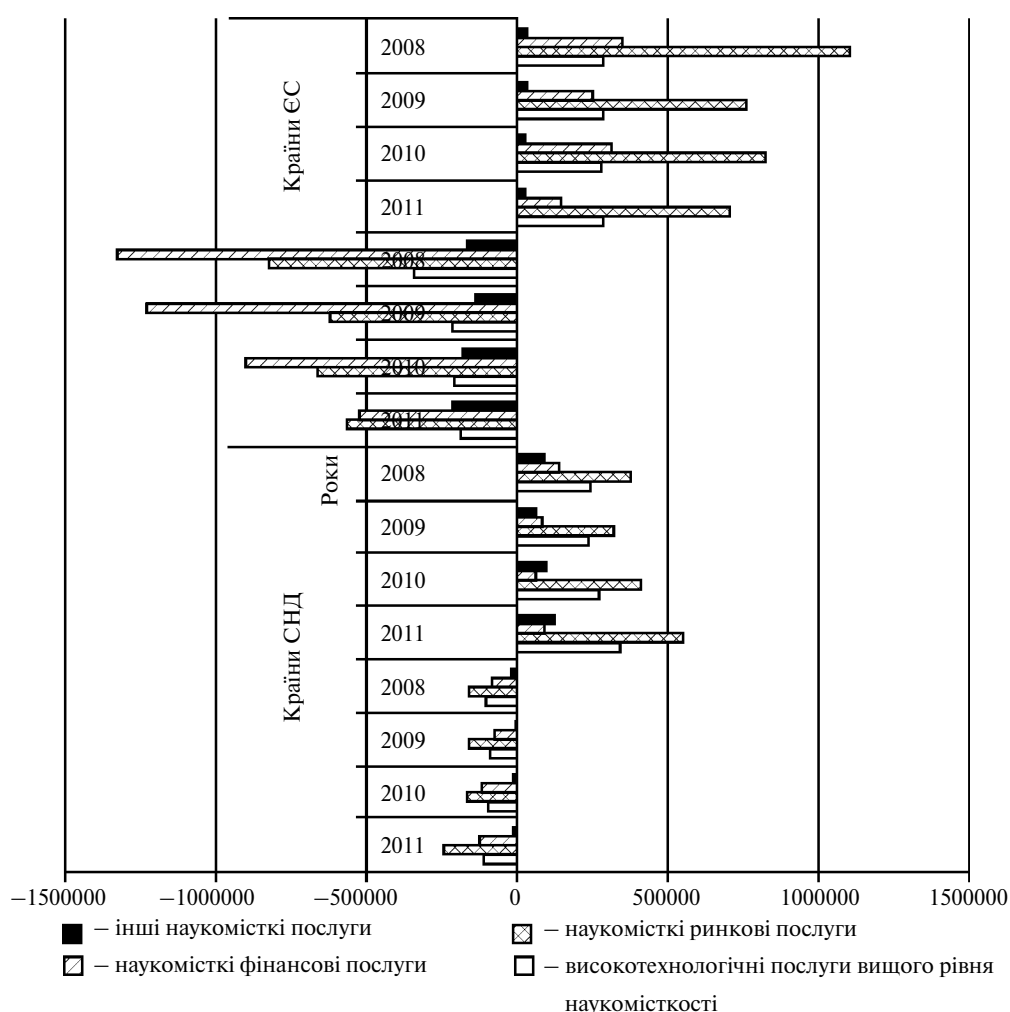

Рис. 1. Структура експорту (+) та імпорту (-) високотехнологічних послуг у зовнішній торгівлі України з країнами ЄС і СНД за 2008–2011 рр. (тис. дол.)

Складено автором за даними Державної служби статистики України

Останнім часом у торгівлі послугами у сфері інформатизації з країнами ЄС Україна перетворилася з нетто-імпортера на нетто-експортера (рис. 2), про що свідчить зростання коефіцієнта покриття експортом імпорту з 0,5 до 1,1. При цьому у відносинах з країнами СНД по цій самій товарній позиції наша держава виступає нетто-імпортером, хоча коефіцієнт покриття експортом імпорту зріс з 0,3 до 0,7. Необхідно визнати, що країни СНД не належать до основних споживачів українських ІТ-послуг: у даному випадку сукупний товарооборот становить 15–21% від того, який існує з країнами ЄС. Тим часом Україна входить до п'ятірки світових лідерів за обсягами експорту програмних продуктів, поступаючись лише перед Індією, Китаєм, Росією та випереджаючи Бразилію [13]. ІТ-технології розвиваються прискореними темпами і дедалі більше завойовують місце у національній економіці. В Україні в ІТ-сфері працює майже 3,2 тис. підприємств, де зайнято 215 тис. осіб, з яких 40 тис. – це висококваліфіковані спеціалісти, що займаються безпосередньо ІТ-технологіями. Крім того, близько 2 тис. різних компаній теж розробляють програмну продукцію. Щороку вони реалізують її на суму понад 12 млрд. грн., з якої 79% (на 9,5 млрд. грн.) експортується.

Продовження таблиці

	Країни ЄС																Країни СНД															
	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	1,3	1,3	1,2	1,2	1,2	1,2	1,3	34,2	42,1	50,1	77,9	19,1	25,7	24,6	44,1					
Наукомісткі ринкові послуги.....	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100			
у тому числі:																																
водного транспорту.....	14,0	7,5	8,1	6,1	8,5	3,5	4,8	5,4	2,2	2,2	2,6	2,1	1,4	7,7	3,5	11,1	19,3	1,8	13,4	1,1	5,4											
авіаційного транспорту.....	40,6	49,3	46,6	39,6	19,3	15,1	20,7	24,6	2,8	4,0	2,8	2,8	2,0	18,1	15,2	25,7	59,1	5,3	8,9	3,8	2,8											
пов'язані з організацією операцій з нерухомістю.....	1,0	0,9	0,8	0,7	1,4	1,3	0,8	1,0	1,0	0,9	0,9	1,2	0,9	13,8	6,5	11,4	19,4	29,6	25,3	42,0	45,1											
пов'язані із здаванням під найм без обслуговуючого персоналу... надавані переважно юридичним особам.....	2,4	2,5	2,9	3,5	5,0	7,6	13,4	14,3	0,6	0,4	0,3	0,3	0,3	20,3	26,8	31,7	70,0	5,0	20,5	2,2	3,1											
42,1	39,9	41,6	50,1	65,8	72,5	60,3	54,7	0,9	0,7	0,8	1,2	1,2	59,8	84,3	87,2	101,2	26,3	30,4	38,4	77,1												

Продовження таблиці

надавані переважно юридичним особам.....	73,6	79,9	72,3	65,1	90,4	85,7	94,1	95,8	2,0	1,9	1,9	1,5								
	Країни ЄС																			
Наукомісткі фінансові послуги... у тому числі: з фінансового посередництва.... із страхування.... пов'язані з допоміжною діяльністю у сфері фінансів і страхування...	100	100	100	100	100	100	100	100	0,3	0,2	0,3	0,3	39,8	31,2	20,0	59,0	6,2	6,2	12,6	23,8
	59,6	83,7	86,4	82,5	88,6	90,8	90,5	87,9	0,2	0,2	0,3	0,3	22,5	20,0	12,3	18,2	4,5	5,3	11,1	21,1
	24,1	12,1	6,7	7,9	7,1	6,8	5,6	6,5	0,9	0,4	0,4	0,3	108,4	101,0	111,5	517,6	30,2	19,5	45,0	75,3
	16,3	4,2	6,9	9,6	4,3	2,4	3,9	5,6	1,0	0,4	0,6	0,5	1,9	54,2	26,1	33,8	1,9	1,3	1,3	5,5
Країни СНД																				
Наукомісткі фінансові послуги... у тому числі: з фінансового посередництва.... із страхування.... пов'язані з допоміжною діяльністю у сфері фінансів і страхування...	100	100	100	100	100	100	100	100	1,7	1,0	0,5	0,7								
	33,7	53,6	53,3	25,4	64,0	78,0	79,6	78,0	0,9	0,7	0,4	0,2								
	65,5	39,2	37,7	69,1	34,7	21,5	20,0	20,7	3,2	1,9	1,0	2,3								
	0,8	7,2	9,0	5,5	1,3	0,5	0,4	1,3	1,0	14,8	12,2	3,0								
Країни ЄС																				
Інші наукомісткі послуги..... у тому числі: у сфері освіти.... пов'язані з охороною здоров'я та соціальною	100	100	100	100	100	100	100	100	0,2	0,2	0,1	0,1	245,9	200,9	434,4	492,3	8,7	2,7	3,3	4,1
	15,0	16,3	28,2	18,5	4,3	2,0	1,9	1,6	0,8	2,0	1,8	1,4	196,5	232,9	269,9	573,2	30,1	40,6	32,3	95,3

Закінчення таблиці

	21,9	19,6	27,7	35,0	1,6	1,6	2,3	0,5	3,1	3,0	1,4	8,6	804,5	703,4	1044,5	853,3	11,5	4,9	39,1	100,7	
допомогою.....	21,9	19,6	27,7	35,0	1,6	1,6	2,3	0,5	3,1	3,0	1,4	8,6	804,5	703,4	1044,5	853,3	11,5	4,9	39,1	100,7	
пов'язані з діяльністю у сфері відпочинку і розваг, культури та спорту.....	63,1	64,0	44,0	46,5	94,1	96,5	95,8	98,0	0,2	0,2	0,1	0,1	64,2	38,5	155,7	188,6	7,7	1,9	1,8	2,2	
Країни СНД																					
Інші наукомісткі послуги.....	100	100	100	100	100	100	100	100	6,4	17,9	16,1	14,0									
у тому числі:																					
у сфері освіти.....	12,0	18,9	17,5	21,5	14,8	29,8	18,7	36,5	5,2	11,4	15,1	8,3									
пов'язані з охороною здоров'я та соціальною допомогою.....	71,5	68,8	66,7	60,6	2,1	2,9	28,2	11,7	217,8	429,5	38,0	73,0									
пов'язані з діяльністю у сфері відпочинку і розваг, культури та спорту.....	16,5	12,3	15,8	17,8	83,1	67,4	53,1	51,8	1,3	3,3	4,8	4,8									

Сучасні дослідження показують, що у сфері послуг ІТ використовуються більше, ніж у сфері виробництва, а це зумовлює підвищення технологічної складності діяльності з надання послуг. Водночас за рівнем використання ІТ у сфері послуг виокремлюються, насамперед, телекомунікаційна та інформаційна галузі, операції з нерухомістю, туризм, готельний і ресторанный бізнес. Відбувається також трансформація системи надання медичних послуг завдяки широкому використанню досягнень інформатики і нанотехнологій. Крім того, невпинне поширення у фінансово-кредитних організаціях світу дедалі досконаліших ІКТ підвищує мобільність міжнародних капіталів, урізноманітнює палітру послуг, які надаються рейтинговими, консалтинговими та іншими організаціями, що, у свою чергу, об'єктивно ускладнює механізм функціонування глобальних фінансових ринків [14].

З розширенням економічних зв'язків та інвестиційних потоків між Україною та країнами ЄС і СНД зростає значення взаємної торгівлі послугами з досліджень і розробок (R&D). Така торгівля економічно зумовлена високою вартістю наукових досліджень і виробництва новітнього технологічного устаткування, безперервним зростанням кількості життєво необхідних технологій, прискоренням темпів морального старіння наукомісткої продукції. І зрештою, міжнародна науково-технічна кооперація є інструментом скорочення витрат з науково-

технічної підготовки виробничих інновацій, формою нагромадження науково-технічних досягнень і способом концентрації кваліфікованої робочої сили на пріоритетних напрямках науки. Активна роль України у цій кооперації ґрунтується на її власному науково-технічному потенціалі, потужність якого дозволяє країні бути нетто-експортером R&D-послуг на ринки країн обох регіональних інтеграційних об'єднань. Зокрема, у торгівлі з країнами СНД вітчизняний експорт стабільно переважає імпорт у 3,4–4,8 раза (у 2008–2011 рр.), а з країнами ЄС – у 3,7–6,8 раза (у 2009–2011 рр.).

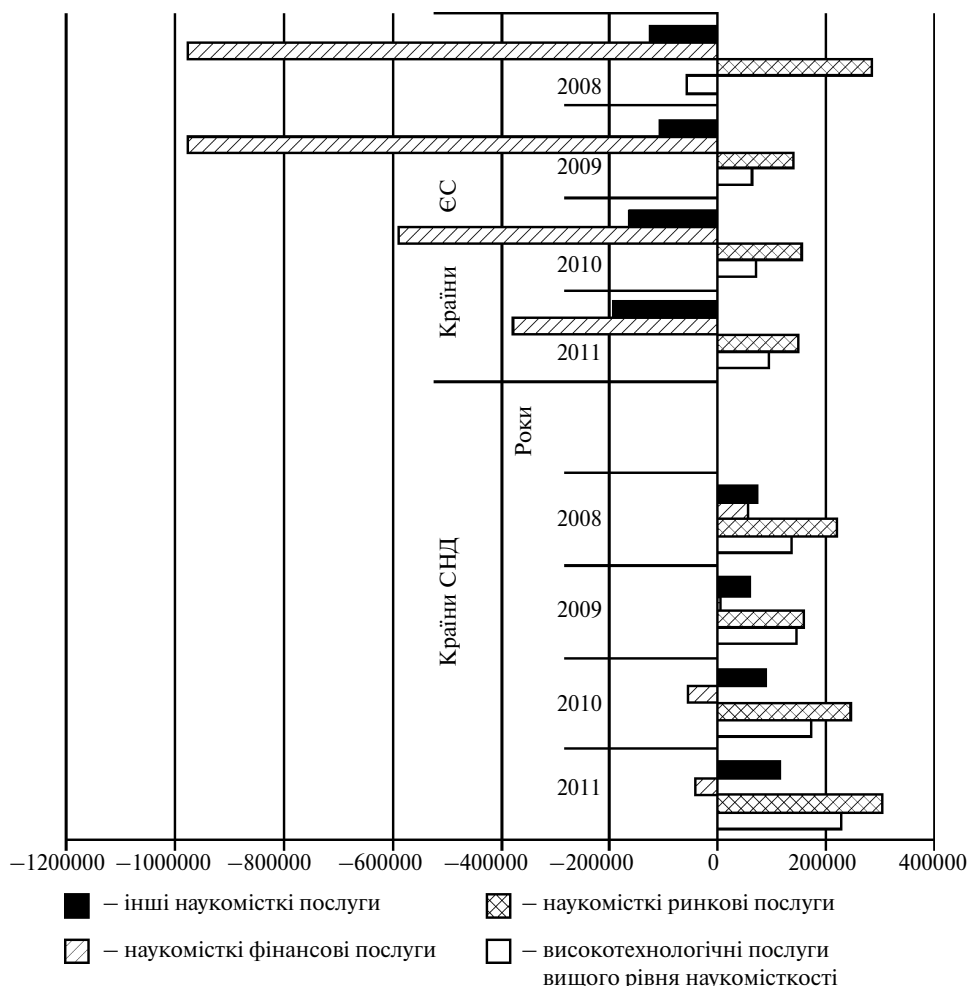

Рис. 2. Сальдо балансу зовнішньої торгівлі високотехнологічними послугами України з країнами ЄС і СНД за видами послуг за 2008–2011 рр. (тис. дол.)

Складено автором за даними Державної служби статистики України

Наукоміські ринкові послуги є найбільш затребуваним видом високотехнологічних послуг у зовнішній торгівлі України. Наприклад, у структурі експорту її високотехнологічних послуг до країн ЄС їх частка коливається близько 59% (у 2008–2011 рр.), а до країн СНД – на рівні 47% і поступово зростає (див. рис. 1 і табл. 4). Імпорт цього виду послуг з країн ЄС сягав у середньому 33%, з країн СНД – перевищував 46% і демонстрував тенденцію до збільшення. Разом з тим взаємний попит на такі послуги є дискретно змінюваною складовою зовнішньоторговельних відносин, дуже підвладною впливам ринкової кон'юнктури. Про це свідчить динаміка товарообороту ринкових послуг: з початку світової фінансово-економічної кризи обсяги торгівлі ними з країнами ЄС впали на 34%, а з країнами СНД, після

тимчасового скорочення (на 10% у 2009 р.), перевищили попередній показник (на 49% за 2008–2011 рр.). Завдяки тому, що країни СНД досить активно долали кризові явища, ефективний попит на них збільшується. Хоча взаємний товарооборот ринкових послуг України і країн СНД залишається меншим, ніж з країнами ЄС, все ж ця різниця скоротилась із 72% у 2008 р. до 37% у 2011 р. У цілому наша держава виступає нетто-експортером у торгівлі ринковими послугами з обома регіональними інтеграційними об'єднаннями (див. рис. 2 і табл. 4): у 2008–2011 рр. у відносинах з країнами СНД середнє значення коефіцієнта покриття експортом імпорту становило 2,3 раза, а з країнами ЄС – відповідно, 1,3 раза.

В асортименті ринкових послуг лівова частка припадає на послуги юридичним особам. Наприклад, в експорті до країн СНД вони займали від 74% у 2008 р. до 65% у 2011 р., а до країн ЄС – від 42% до 50%, тоді як в імпорті відповідні показники становлять від 90% до 96% і від 66% до 55% (див. табл. 4). При цьому Україна виступає нетто-експортером у відносинах з країнами СНД і переважно нетто-імпортером – з країнами ЄС. Товарооборот по такому виду послуг географічно залишається спрямованим у бік заходу, хоча простежуються тенденції до зменшення обсягів торгівлі в цьому напрямку та збільшення у східному. Так, у 2008–2011 рр. співвідношення обсягів товарообороту України з країнами ЄС і СНД змінилось із 42% на 90%.

Серед інших видів ринкових послуг великим попитом користуються послуги авіаційного транспорту. Зокрема, їх експорт з України до країн СНД у вартісному вираженні подвоївся, а його частка у структурі експорту ринкових послуг досягла 30%. Проте до країн ЄС відповідні показники скоротилися на 38% і на 1%. Імпорт послуг авіаційного транспорту поступається перед їх експортом, що дозволяє Україні стабільно залишатися нетто-експортером на ринках обох регіональних інтеграційних об'єднань. Така перевага України у зовнішній торгівлі забезпечується розвинутою авіаційною інфраструктурою, широким представництвом українських авіакомпаній за кордоном, потужною вітчизняною авіаційною промисловістю. Тим часом послуги водного транспорту менше затребувані порівняно з іншими видами транспорту, що зумовлено нестачею вітчизняних потужностей корабельного флоту, розмарнованих ще на початку 90-х років, а також руйнуванням суднобудування України.

Масштаби надання наступного виду наукомістких послуг – фінансових – дискретно змінюються відповідно до динаміки товарообороту. Останнім часом у торгових відносинах України з країнами ЄС і СНД обсяг надання фінансових послуг скорочувався і склав, відповідно, 95% і 40% у 2011 р. порівняно з 2008 р. (див. табл. 4). Основне призначення фінансових послуг у міжнародних економічних відносинах полягає в обслуговуванні взаємних розрахунків між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності. Тому згадане скорочення відображає динаміку торгових відносин, а також вплив іноземного банківського капіталу з внутрішнього ринку. Йдеться, насамперед, про європейський капітал, який за товарооборотом фінансових послуг з Україною істотно перевершує капітал країн СНД. Так, обсяг обміну фінансовими послугами України з країнами СНД не перевищує третини відповідного показника з країнами ЄС.

Імпорт фінансових послуг з країн ЄС у 2011 р. скоротився порівняно з 2008 р. на 61%, а експорт – відповідно, на 58%. Внаслідок слабкості української фінансової системи вітчизняні банки і компанії сфери фінансів мало репрезентовано за кордоном. Тому український капітал, який здійснює операції за кордоном, обслуговується в основному іноземними банками і страхувальниками. Навіть на внутрішньому ринку

нашої країни вагома частка фінансових операцій обслуговується іноземними банками. Відомо, що сьогодні у структурі банківського капіталу в Україні панує іноземний, на який у статутному капіталі банків припадає до 40%. Проте після періоду фінансової експансії європейські фінансові інституції почали залишати ринок України, не витримавши випробувань кризою. Їх вихід не в останню чергу зумовлений кризовим станом фінансів промисловості — ключового споживача фінансових послуг, що спричиняє падіння попиту на банківські послуги, зниження доступності кредитів і підвищення їх вартості. Водночас на український ринок зайшли великі російські банки (“Дочірній банк Сбербанку Росії”, “ВТБ Банк”, “БМ Банк”, “Енергобанк”, “Акціонерний комерційний промислово-інвестиційний банк”, “Банк Петрокоммерц-Україна”, “Банк Русский Стандарт”).

Інші наукомісткі послуги — зокрема, у сферах освіти, охорони здоров'я та соціальної допомоги, відпочинку і розваг, культури та спорту — є нестабільною складовою міжнародних торгових відносин. Попит на ці види послуг зазнає різноманітних впливів, що зумовлено його залежністю не тільки від стану розвитку відповідної інфраструктури (освітньої, медичної, санаторно-курортної, культурної, спортивної тощо), але й від платоспроможності та добробуту громадян кожної країни, а також від державної економічної політики у цих сферах. Зокрема, вартість кваліфікованих послуг з медичного обслуговування і освіти невпинно зростає, що, у свою чергу, збільшує витрати споживачів і знижує доступність цих послуг.

Тим часом на фоні підвищення рівня життя у країнах СНД динамічно зростає попит на вітчизняні освітні, медичні та рекреаційні послуги. У відносинах з країнами ЄС спостерігаються переважно протилежні тенденції. Основними споживачами таких видів послуг є країни СНД, які експортують їх чи не вп'ятеро більше, ніж країни ЄС (див. табл. 4). При цьому Україна виступає абсолютним експортером цих послуг до країн СНД, особливо медичних (за 2008–2011 рр. коефіцієнт покриття експортом імпорту в середньорічному вимірі досягав 190 разів) і освітніх (відповідно, 10 разів).

Структурні параметри зовнішньої торгівлі цими видами послуг України з країнами ЄС і СНД є різними. Так, основною статтею експорту до країн СНД виступають послуги, які пов'язані з охороною здоров'я та соціальною допомогою і частка яких у складі інших наукомістких послуг у 2008–2011 рр. становила 72% і 61%. Решта експорту у майже однакових пропорціях поділяється між освітніми послугами (відповідно, 12% і 22%) і послугами, пов'язаними з діяльністю у сфері відпочинку і розваг, культури та спорту (17% і 18%). В експорті до країн ЄС основне місце займають послуги у сфері відпочинку і розваг, культури та спорту (63% і 47%), зростає попит на медичні (22% і 35%) та освітні (15% і 19%) послуги.

Проте позитивні тенденції до зростання попиту на українські наукомісткі послуги можуть бути легко втрачені внаслідок недостатнього фінансування науки, освіти і охорони здоров'я. Наприклад, сьогодні у США видатки на медицину займають у ВВП країни майже 18%, а на освіту — 7,1%, тоді як в Україні витрати на охорону здоров'я разом із соціальною допомогою не досягають 3,9% ВВП, на освіту — становлять, відповідно, до 5,1% ВВП і на науку — менш як 0,8% ВВП.

У міжнародних відносинах потреби у послугах сфери охорони здоров'я задовольняються значною мірою на ринковій основі: медична допомога оплачується з особистих коштів споживачів, через систему приватного медичного страхування та благодійної допомоги. В Україні у період економічних трансформацій відбувся поділ системи охорони здоров'я на два сектори — державний (формально безплатний, що обслуговує масового споживача, надаючи не завжди якісні послуги)

і приватний (формально й неформально платний). Тим часом високотехнологічні медичні послуги за визначенням є дорогими, оскільки мають велику ресурсомісткість. До таких належать високоспеціалізовані стаціонарні лікувальні й діагностичні медичні послуги, що виконуються з використанням складних і (або) унікальних медичних технологій, заснованих на сучасних досягненнях НТП [9]. Багатоукладність вітчизняної системи медичного обслуговування формально відповідає принципам вільних ринкових відносин, проте спричиняє зростання цін на медичні послуги та зниження платоспроможного попиту населення. Подорожчання цих послуг ускладнює виконання зобов'язань держави з охорони здоров'я населення і робить медичне страхування обтяжливим як для підприємств, так і для великої кількості родин. Це спонукає людей до “медичного туризму” у пошуках шляхів вирішення проблем зі здоров'ям.

Для вітчизняних споживачів імпорт інших наукомістких послуг географічно зосереджено на країнах ЄС, де закуповується у 10–40 разів більший обсяг цієї категорії послуг (2008–2011 рр.), ніж у країнах СНД (див. табл. 4). У структурі названих послуг домінує такий їх вид, як послуги у сфері відпочинку і розваг, культури та спорту, що займають 94–98% у складі імпорту з країн ЄС і 83–52% – з країн СНД. Крім того, дедалі більш затребуваними для українців стають освітні послуги, імпорт яких з країн СНД досяг частки 37% і за вартісним обсягом майже зрівнявся з відповідним показником з країн ЄС. Також користуються попитом медичні послуги країн СНД, які виграють конкуренцію з європейськими за співвідношенням ціна – якість.

Як показало проведене дослідження, високотехнологічні послуги є конкурентоспроможним видом вітчизняного експорту, особливо до країн СНД. У 2008–2011 рр. баланс торгових відносин з цими країнами стало зберігався на користь України і забезпечував їй надходження 491–612 млн. дол. чистих доходів від зовнішньої торгівлі (див. рис. 2). Україна має активний торговий баланс з надання ринкових послуг (+221 – +305 млн. дол. на рік), високотехнологічних (+137 – +229 млн. дол. на рік) та інших (+76 – +117 млн. дол. на рік).

У відносинах України з країнами ЄС зберігається пасивний торговий баланс внаслідок її програшу у конкуренції з потужними фінансово-банківськими системами цих країн, а також з їх суб'єктами у сфері відпочинку і розваг, культури та спорту. Від'ємне сальдо, хоч і зменшилося, все ж залишається доволі великим (–870 млн. дол. у 2008 р. і –323 млн. дол. у 2011 р.). З огляду на це, необхідною передумовою для зміцнення позицій України у міжнародній торгівлі високотехнологічними послугами є реалізація заходів щодо підвищення конкурентоспроможності нашої держави у наданні таких послуг.

Механізми активізації експортного потенціалу сфери високотехнологічних послуг та їх використання в Україні

На фоні деіндустріалізації економіки України їй вкрай необхідно дбати про те, щоб зайняти у міжнародному поділі праці місце постачальника високотехнологічних послуг. Водночас в умовах глобалізації зростає вплив на національну економіку зовнішніх факторів, які лежать поза межами національного контролю. У цьому зв'язку досить дійовою стає роль держави у зовнішньоекономічній сфері, що полягає у проведенні такої політики, яка б дозволяла використовувати переваги глобалізації та мінімізувати втрати.

Економічні механізми утвердження експортного потенціалу високотехнологічних послуг включають два основних блоки — підвищення конкурентоспроможності сфери послуг на внутрішньому ринку та сприяння зовнішній торгівлі експортерів. Посилення конкурентоспроможності високотехнологічних послуг на внутрішньому ринку лежить у площині державної підтримки інноваційних процесів у національному господарстві [15, с. 81–82]. Механізми державної підтримки інновацій включають:

- пряме й опосередковане (через урядові агентства) надання бюджетних коштів дослідницьким організаціям і університетам у формі фінансування операційних видатків, а також надання грантів і розміщення держзамовлень на виконання НДДКР;

- надання підприємствам, які здійснюють НДДКР, різноманітних податкових пільг;

- інвестування бюджетних коштів у капітал венчурних фондів та інших спеціалізованих фінансових інститутів, які беруть участь у реалізації інноваційних проєктів;

- надання суб'єктам інноваційної діяльності пільгових державних позик і кредитних гарантій (страховок);

- здійснення цільових державних закупівель інноваційної продукції та послуг;

- фінансування створення бізнес-інкубаторів, технопарків та інших об'єктів інфраструктури інноваційної діяльності.

Сприяння виходу суб'єктів сфери послуг на міжнародні ринки забезпечується комплексом заходів щодо державної внутрішньо- та зовнішньоекономічної політики [16; 17; 18; 19; 20]. Зокрема, відповідними ключовими інструментами виступають проведення державних програм сприяння експорту; розвиток мережі представництв національної торгової палати у різних країнах; багатосторонні, двосторонні та регіональні торгові угоди про вільну торгівлю, що дозволяють зменшити накладні витрати експортерів на подолання тарифних і нетарифних бар'єрів; участь у регіональних торгово-економічних об'єднаннях країн (зонах вільної торгівлі, митних союзах тощо); фінансова підтримка експорту за посередництва державних фінансових інституцій; участь у міжнародних торгових угодах у системі СОТ (насамперед, у Генеральній угоді про торгівлю послугами – ГУТП); діяльність наглядових інституцій з контролю за додержанням правил торгівлі, а також за використанням технологічних стандартів якості товарів і послуг.

Наприклад, загальнодержавні програми розвитку експорту використовувалися багатьма азійськими країнами [16]. Сутність таких програм зводиться до фінансової допомоги експортерам (включаючи субсидування експорту), до надання дешевих кредитів під експорт, податкових і митних пільг, інформаційних, рекламних і маркетингових послуг, до створення експортно-виробничих зон і науково-технічних парків.

Усталені традиції державної політики сприяння експорту товарів і послуг демонструють США. У щорічній економічній доповіді президента Конгресу США міститься спеціальний розділ, в якому висвітлюється роль сфери послуг у формуванні поточного торгового балансу країни, а також визначаються заходи щодо сприяння експорту [2, с. 148–161]. Доцільність державної політики сприяння експорту обґрунтовується тим, що конкурентоспроможність країни залежить від діяльності фірм і якості їх продукції (послуг). Водночас фірми змушені нести витрати, пов'язані з виходом на іноземний ринок для просування продукції (послуг). По-перше, експортери повинні розробити стратегію поведінки на іноземному ринку з іншою юридичною системою, а також план боротьби з конкурента-

ми. По-друге, продукція і послуги фірми мають бути пристосовані відповідно до вимог і смаків споживачів на цьому ринку. По-третє, експортери несуть витрати на пошук і налагодження каналів збуту, на регулярне транскордонне переміщення, на подолання тарифних і нетарифних бар'єрів зовнішньої торгівлі.

Для просування американської продукції на іноземних ринках і полегшення витрат фірм-експортерів адміністрацією США реалізуються Федеральні програми сприяння експорту. Так, відділом міжнародної торгівлі підтримується діяльність понад 100 професійних торгових співтовариств у країні та 77 – за кордоном, які допомагають американським компаніям у підготовці експортної стратегії, у подоланні вимог іноземного регулювання та міжкультурних відмінностей. Крім того, федеральний уряд ефективно використовує інструменти багатосторонніх, двосторонніх і регіональних торгових угод з метою зменшення накладних витрат американських фірм. Для цих фірм доступ на іноземні ринки відкривається шляхом укладання міждержавних угод. Якщо експортер зіштовхується з проблемою фінансових обмежень та нерівної конкуренції, зумовленої державним субсидуванням іноземних конкурентів, то федеральний уряд намагається полегшити такі обмеження, застосовуючи тиск на уряди відповідних країн.

Дійовим фактором просування американського експорту на ринках інших країн є використання угод про вільну торгівлю. Наприклад, тільки в останні роки США уклали такі угоди з Колумбією, Панамою та Кореєю. Вони є елементом відповідальної торгової політики, спрямованої на зняття торгових обмежень, сприяють національній економічній стабільності та збереженню робочих місць завдяки розширенню експорту.

Важливим інструментом сприяння експорту є участь у міжнародних торгових і регіональних об'єднаннях. Зокрема, у 2009 р. США започаткували приєднання до торгового блоку Транс-Тихоокеанського партнерства, куди входять 11 країн АТР (включаючи, зокрема, Австралію, Бруней, Чилі, Малайзію, Нову Зеландію, Перу, Сінгапур, В'єтнам) і готуються вступити Японія, Канада й Мексика. Участь у регіональних інтеграційних об'єднаннях передбачає укладання угод про вільну торгівлю у межах відповідного регіону світу.

Дійовим інструментом виходу невеликих фірм на світові ринки є державна фінансова підтримка. В умовах неповних фінансових ринків витрати з фінансового забезпечення експорту виступають додатковим бар'єром виходу на світові ринки. Для невеликих експортерів вихід на нові ринки пов'язаний з ризиками, страхувати які приватні фінансові інституції побоюються, зважаючи на низьку кредитоспроможність малих фірм і значні трансакційні витрати з їх обслуговування. Для фінансового сприяння експортній активності малих і середніх фірм федеральний уряд започаткував спеціальні програми пріоритетної підтримки малого бізнесу через кредитні програми і субсидії Експортно-імпортного банку США. На такі програми у 2010 фінансовому році у США було витрачено 5 млрд. дол.

Фінансова підтримка розширення міжнародних зв'язків малого бізнесу здійснюється також через Корпорацію приватних зовнішніх інвестицій (ОПІС), яка є урядовою фінансовою інституцією, що надає середньо- і довгострокове фінансування, пряме кредитування, кредитні гарантії, а також страхує політичні ризики та підтримує інвестиційні проекти на ринках, які розвиваються. Інакше кажучи, коли приватні фінансові інституції неохоче або й зовсім не дають позики експортерам, то їх надає ОПІС. У 2011 фінансовому році 78% проектів, профінансованих ОПІС на загальну суму 1 млрд. дол., було спрямовано на просування американських економічних інтересів за кордоном.

Важливим фактором захисту комерційних інтересів експортерів виступає використання інструментів міжнародних торгових угод у системі СОТ. Так, держдепартамент США вважає своєю історичною перемогою рішення СОТ за позовом США проти ЄС з приводу незаконності субсидування “Airbus”, яке тривало 40 років і нашкодило конкурентним позиціям “Boeing”, зменшивши частку ринку і доходи від реалізації американського авіавиробника. Після десятирічного розгляду цього позову СОТ прийняла директиву, в якій визнала незаконним і постановила припинити субсидування “Airbus”.

Захист прав інтелектуальної власності на американські технології також є фактором сприяння експорту. Адміністрація США активно застосовує норми СОТ для гарантованого додержання зобов’язань за торговими угодами і усунення демпінгу. Нещодавно США змусили Китай прийняти “прозорі” та недискримінаційні технологічні стандарти ринків інтелектуальних енергомереж і водночас залишити технологічно нейтральними стандарти для третього та наступних поколінь телекомунікаційних мережевих технологій.

Додатковим інструментом захисту інтересів національних виробників на світових ринках стає заснування інституцій, покликаних контролювати додержання конкурентами правил торгівлі та технологічних стандартів якості конкурентних товарів і послуг. Так, адміністрація США ініціювала створення нової інституції — групи нагляду за торгівлею (Trade Enforcement Unit), яке істотно посилить дієвість заходів щодо припинення нечесних методів торгівлі та додержання міжнародних і внутрішніх торгових правил. Також передбачається заснування адміністративних структур з продовольства та ліків, що, у свою чергу, посилить дієвість боротьби з підробками, піратським копіюванням, крадіжками технологій.

Надзвичайно важливим заходом щодо підвищення конкурентоспроможності американської економіки стала податкова реформа, яка передбачає зменшення корпоративних податків, додаткове стимулювання інвестицій у “зелені” технології виробництва та енергетики.

Особливе місце у захисті міжнародної торгівлі на ринках послуг відводиться політиці лібералізації та відкритості умов торгівлі. Механізм регулювання світової торгівлі послугами представлено ГУТП, яка виступає складовою угоди про створення СОТ. Завдання цієї угоди полягає у встановленні принципів і правил торгівлі послугами для її подальшого розвитку та лібералізації шляхом проведення періодичних раундів багатосторонніх торгових переговорів, а також для прискорення розвитку усіх торгових партнерів. Водночас лібералізація не означає дерегулювання, оскільки країни — члени СОТ зберігають своє право на запровадження нових нормативних актів, які регулюють постачання послуг, для досягнення цілей внутрішньої економічної політики. Заходи щодо внутрішнього регулювання сектору послуг, які не охоплені відповідними нормами ГУТП і не дискримінують іноземних постачальників, взагалі не підпадають під зобов’язання за ГУТП. Сьогодні переговорний процес щодо лібералізації торгівлі послугами вступив в інтенсивну фазу. Влітку 2012 р. група країн — членів СОТ ініціювала підготовку нової угоди про посилення правил багатосторонньої торгової системи, яка покликана розширити охоплення секторів сфери послуг, а також усунути апріорне виключення будь-якого її сектора або способу постачання послуг. Завданнями нової угоди стануть розширення ліберального режиму у торгівлі послугами і одночасно дотримання інтересів країн.

В Україні як учасниці світового поділу праці у сфері послуг недостатньо за своєю інструменти сприяння зміцненню експортного потенціалу вітчизняних

компаній. З усього спектра таких інструментів використовуються лише деякі. Зокрема, Податковим кодексом України запроваджено різні форми і методи податкового сприяння науково-технічному розвитку економіки, регулювання інвестицій у технологічні інновації, реалізації потенціалу індустрії програмного забезпечення. Проте Україна, приєднавшись до міжнародних торгових угод у системі СОТ (у тому числі до ГУТП), зазнала чималих економічних втрат.

Участь у цих угодах створила проблеми, пов'язані з необхідністю сполучати норми господарської діяльності на власній території із загальними правилами транскордонного переміщення товарів, послуг і капіталів. Це звужує можливості запровадження обмежень тарифного і нетарифного характеру на потоки товарів (послуг) і на вивезення капіталів, диференційованого оподаткування, використання субсидій, пільг та інших апробованих інструментів селективної, цілеспрямованої підтримки стратегічно важливих напрямів розвитку національної економіки (включаючи підтримку експорту).

Запровадження норм СОТ щодо обмеження державної участі в економічному будівництві відповідає постулату "laissez faire" у світовій торгівлі. Формально для всіх учасників економічного процесу мають забезпечуватися рівні можливості. Проте через вихідну нерівність рівності учасників світового поділу праці не можна досягти за визначенням. Заборони та обмеження СОТ, всупереч твердженню адептів нових ліберальних порядків, скоріше ускладнили, ніж полегшили здобуття Україною нових динамічних порівняльних переваг, необхідних для якісного покращення технологічної структури національного господарства та вітчизняного експорту. Поспішна тотальна лібералізація та відкриття внутрішнього ринку спричинили економічні втрати, прискорення деіндустріалізації, звуження простору внутрішніх ринків товарів і послуг.

Зі вступом України до СОТ для вітчизняних виробників склалися нерівні умови експорту порівняно з імпортом. За роки членства нашої держави у СОТ влада так і не створила дійових інструментів захисту внутрішнього ринку. Інтеграція країни у світовий економічний простір і реформування торгового режиму збільшили дефіцит торгового балансу. Відсутність дійових інструментів захисту внутрішнього ринку та підтримки вітчизняного виробника в умовах кризи сприяла розвитку негативних тенденцій у багатьох галузях. Крім промисловості, втрат зазнали сектори агропромислового комплексу, сфери фінансів і зв'язку. Як наслідок, посилюється тенденція до зниження частки продажів вітчизняної продукції на внутрішньому ринку країни: у 2012 р. вона становила 58,9%, у тому числі у сегменті продовольчих товарів – 86,3% і непродовольчих – 41,9% [21]. Найменшу частку місцевої продукції представлено в сегментах взуття (2,8%), телекомунікаційного обладнання (4,7%), комп'ютерної техніки (1,2%), текстильних товарів (34,2%) і посуду (24,6%). Порівняно з країнами ЄС в Україні захисне мито на імпорт є у 5–8 разів нижчим. Тому суспільні бізнесові інституції (зокрема, Рада Федерації роботодавців України) закликають владу домовитись із СОТ про перегляд зобов'язань щодо доступу на внутрішній ринок імпортованих товарів і послуг. Сьогодні гостро стоїть питання про перегляд майже 400 тарифних позицій на основі ст. 28 ГАТТ, вирішення якого є пріоритетом у діяльності новоствореної Державної комісії з питань співробітництва зі Світовою організацією торгівлі.

Порядок використання Україною інструментів регіональних угод про вільну торгівлю для розширення експортних потоків перебуває на стадії формування. Наша держава уважно вивчає діяльність регіональних інтеграційних об'єднань, ефективні відносини з якими можуть бути корисними для національної економіки. Нещодав-

но набрав чинності Договір про зону вільної торгівлі (ЗВТ) між Україною та країнами СНД. Тепер аналізується досвід створення і функціонування таких інтеграційних об'єднань, як Митний союз та Єдиний економічний простір. На черзі – встановлення режиму поглибленої та всеохоплюючої ЗВТ з ЄС, що передбачено парадифованою у 2012 р. Угодою про асоціацію між Україною та ЄС. Очікується, що з набранням чинності положеннями угоди про зону вільної торгівлі Україна дістане покращений доступ до ринку ЄС, який має високий тарифний захист (максимальна ставка ввізного мита сягає майже 75%, а максимальний еквівалент ставки – 600%). Водночас Україна заінтересована у посиленні взаємодії і з іншими регіональними інтеграційними об'єднаннями, а саме – з Шанхайською організацією співробітництва та з форумом “Азійсько-Тихоокеанське економічне співробітництво”. Нині тривають переговори про створення ЗВТ із Сербією, Хорватією, Канадою, Ізраїлем, Туреччиною. Також активізуються економічні відносини з новими світовими центрами – Китаєм, Індією, державами Латинської Америки.

Підсумовуючи проведене дослідження, можна зробити такі **висновки**:

– в умовах глобальних процесів становлення постіндустріальної формації та перетворення сфери послуг на пріоритетну галузь економіки відбувається істотне посилення її ролі у відтворювальному механізмі національної економіки, зростанні ефективності господарювання, збільшенні кінцевого суспільного продукту (Отже, Україна постає перед необхідністю утвердити науково-технічні та інформаційно-технологічні основи розбудови високотехнологічного сектору національного господарства);

– НТП, який сприяє зростанню сукупної продуктивності факторів виробництва, появі нових потреб суспільства у товарах і послугах, здійсненню масштабних структурних зрушень у господарському комплексі, зумовлює виокремлення високотехнологічних послуг як ключової ланки сфери послуг (Тракування високотехнологічних послуг ґрунтується на критерії наукомісткості та передбачає певний ступінь інформатизації. До кола високотехнологічних послуг прийнято включати 4 групи послуг, а саме – високотехнологічні послуги вищого рівня наукомісткості; наукомісткі ринкові послуги; наукомісткі фінансові послуги; інші наукомісткі послуги);

– у зовнішньоекономічних відносинах України з основними партнерами – регіональними інтеграційними об'єднаннями країн ЄС і СНД – високотехнологічні послуги є конкурентною статтею експорту, що забезпечує активне сальдо торгового балансу по більшості видів послуг;

– у торгівлі більшістю видів високотехнологічних послуг з країнами СНД наша держава виступає переважно нетто-експортером (У 2008–2011 рр. баланс торгівлі складався на користь України і забезпечував зростання надходжень чистих доходів від зовнішньої торгівлі. Додатне сальдо Україна має з надання ринкових послуг, високотехнологічних та інших);

– слабкість фінансово-банківських інституцій України спричиняє втрату конкурентоспроможності її фінансових послуг на світових ринках і створює об'єктивні передумови для формування від'ємного сальдо вітчизняної зовнішньої торгівлі з обома регіональними інтеграційними об'єднаннями;

– у відносинах України з країнами ЄС зберігається пасивний торговий баланс внаслідок її програшу у конкуренції з потужними фінансово-банківськими системами цих держав, а також з їх суб'єктами у сфері відпочинку і розваг, культури та спорту (Зменшення від'ємного сальдо зумовлюється звуженням масштабів товарообороту);

– з прискоренням процесів деіндустріалізації національної економіки для України посилюється необхідність закріпитись у міжнародному поділі праці у статусі постачальника високотехнологічних послуг (Це зумовлює потребу нашої держави в реалізації державної політики, спрямованої на активізацію економічних механізмів сприяння підвищенню конкурентоспроможності вітчизняної сфери послуг на внутрішньому і світовому ринках. Тут доцільно скористатись іноземним досвідом, який надає широкий спектр механізмів – у площині як державної підтримки інноваційних процесів у національному господарстві, так і державного сприяння експорту за посередництва фінансових, інституційних і політичних інструментів, включно з регіональними угодами про вільну торгівлю).

Список використаної літератури

1. Дейкин А.И. Обама спасает капитализм // США – Канада. Экономика, политика, культура. – 2011. – № 4. – С. 93–109.
2. Economic report of the president // United states government printing office. – Washington, 2012.
3. Соколова И.Ю. Проблемы измерения ВВП США // США – Канада. Экономика, политика, культура. – 2008. – № 12. – С. 19–34.
4. Зименков Р.И. Прямые иностранные инвестиции в американской экономике // США – Канада. Экономика, политика, культура. – 2009. – № 11. – С. 49–64.
5. Суляк В.Б. США: уроки кризиса // США – Канада. Экономика, политика, культура. – 2010. – № 8. – С. 3–18.
6. Давыдов А. Структурные изменения в американской экономике // Мировая экономика и международные отношения. – 2009. – № 11. – С. 35–47.
7. Jorgenson D. Accounting for Growth in the Information Age. – Cambridge, 2004.
8. Пороховский А.А. Американская экономика: вызовы управлению // США – Канада. Экономика, политика, культура. – 2008. – № 8. – С. 3–22.
9. Шраер А.В., Хорева Л.В. Высокотехнологичные услуги как ресурс инновационного развития энергетического комплекса // Вестник Российской Академии естественных наук. – 2009. – № 6.
10. Eurostat, Statistics in Focus, Science and Technology. – 4/2005. – Luxembourg : R&D Statistics, 2005.
11. Статистичний щорічник України за 2011 рік ; [за ред. О.Г. Осауленка]. – К. : ТОВ “Август Трейд”, 2012. – С. 30–33.
12. Макроекономічний огляд (березень 2013 року). – К. : Національний банк України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua/>.
13. Парламентські слухання на тему: “Створення в Україні сприятливих умов для розвитку індустрії програмного забезпечення” // Верховна Рада України від 14 грудня 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://portal.rada.gov.ua/>.
14. Васильев В.С., Роговский Е.А. Мировой финансовый рынок и “фактор Гринспена” // США – Канада. Экономика, политика, культура. – 2008. – № 11. – С. 88–102.
15. OECD Science, Technology and Industry Outlook 2008. OECD, 2008.
16. Биндер А., Петровский А. Интерхозяйственный опыт, которым нельзя пренебречь // Мировая экономика и международные отношения. – 2009. – № 4. – С. 122–128.
17. Гришин И. Взлет по-индийски // Мировая экономика и международные отношения. – 2009. – № 3. – С. 83–94.
18. Спартак А. Современный регионализм // Мировая экономика и международные отношения. – 2011. – № 1. – С. 3–15.
19. Паньков В. Глобализация экономики: qualis es et quo vadis? // Мировая экономика и международные отношения. – 2011. – № 1. – С. 16–24.
20. Давыдов А.Ю. Внешняя торговля США и ее государственное регулирование // США – Канада. Экономика, политика, культура. – 2009. – № 1. – С. 13–28.
21. 3 магазинів зникають вітчизняні товари // Урядовий кур'єр. – 14 трав. 2013.

References

1. Deikin A.I. *Obama spasaet kapitalism* [Obama saves capitalism]. *SShA – Kanada. Ekonomika, Politika, Kul'tura – USA – Kanada. Economy, Policy, Culture*, 2011, No. 4, pp. 93–109 [in Russian].

2. Economic report of the President. Washington, US Govern. Printing Office, 2012.
3. Sokolova I.Yu. *Problemy izmereniya VVP SShA* [Problems of measurement of GDP of the USA]. *SShA – Kanada. Ekonomika, Politika, Kul'tura – USA – Canada. Economy, Policy, Culture*, 2008, No. 12, pp. 19–34 [in Russian].
4. Zimenkov R.I. *Pryamyie inostrannyye investitsii v amerikanskoii ekonomike* [Direct foreign investments in the American economy]. *SShA – Kanada. Ekonomika, Politika, Kul'tura – USA – Canada. Economy, Policy, Culture*, 2009, No. 11, pp. 49–64 [in Russian].
5. Supyan V.B. *SShA: uroki krizisa* [USA: lessons of the crisis]. *SShA – Kanada. Ekonomika, Politika, Kul'tura – USA – Canada. Economy, Policy, Culture*, 2010, No. 8, pp. 3–18 [in Russian].
6. Davydov A. *Strukturnyye izmeneniya v amerikanskoii ekonomike* [Structural changes in the American economy]. *Mirovaya Ekonomika i Mezhdunarodnyie Otnosheniya – World Economy and International Relations*, 2009, No. 11, pp. 35–47 [in Russian].
7. Jorgenson D. *Accounting for Growth in the Information Age*. Cambridge, 2004.
8. Porokhovskii A.A. *Amerikanskaya ekonomika: vyzovy upravleniyu* [The American economy: challenges to the management]. *SShA – Kanada. Ekonomika, Politika, Kul'tura – USA – Canada. Economy, Policy, Culture*, 2008, No. 8, pp. 3–22 [in Russian].
9. Shraer A.V., Khoreva L.V. *Vysokotekhnologichnyie uslugi kak resurs innovatsionnogo razvitiya energeticheskogo kompleksa* [High-tech services as a resource of the innovative development of the power complex]. *Vestnik Ross. Akad. Estestv. Nauk – Bull. Ross. Acad. Natur. Sci.*, 2009, No. 6 [in Russian].
10. Eurostat, *Statistics in Focus, Science and Technology*, 4/2005. Luxembourg, R&D Statistics, 2005.
11. *Statystychnyi Shchorichnyk Ukrainy za 2011 Rik; za red. O.G. Osaulenka* [Ukraine's Statistical Year-Book, edited by O.G. Osaulenko]. Kyiv, Avgust Treid, 2012, pp. 30–33 [in Ukrainian].
12. *Makroekonomichnyi Oglyad (Berezen' 2013 Roku)* [Macroeconomic Review (March 2013)]. Kyiv, Nat. Bank of Ukraine, 2013, available at: <http://www.bank.gov.ua/> [in Ukrainian].
13. *Parlaments'ki slukhannya na temu: "Stvorenniya v Ukraini spryyatlyvykh umov dlya rozvytku industrii programnogo zabezpechennya," Verkhovna Rada Ukrainy vid 14 grudnya 2011 r.* [Parliament hearings on the theme “Formation of favorable conditions for the development of the software industry in Ukraine,” Verkhovna Rada of Ukraine on December 14, 2011], available at: <http://portal.rada.gov.ua/> [in Ukrainian].
14. Vasil'ev V.S., Rogovskii E.A. *Mirovoi finansovyi rynek i "faktor Grinspena"* [The world financial market and the Greenspan factor]. *SShA – Kanada. Ekonomika, Politika, Kul'tura – USA – Canada. Economy, Policy, Culture*, 2008, No. 11, pp. 88–102 [in Russian].
15. OECD Science, Technology and Industry. *Outlook 2008*. OECD, 2008.
16. Binder A., Petrovskii A. *Interkhozyaistvennyi opyt, kotorym nel'zya prenebrech'* [The intereconomic experience, which cannot be neglected]. *Mirovaya Ekonomika i Mezhdunarodnyie Otnosheniya – World Economy and International Relations*, 2009, No. 4, pp. 122–128 [in Russian].
17. Grishin I. *Vzlet po-indiiski* [Launching by the Indian manner]. *Mirovaya Ekonomika i Mezhdunarodnyie Otnosheniya – World Economy and International Relations*, 2009, No. 3, pp. 83–94 [in Russian].
18. Spartak A. *Sovremennyyi regionalizm* [Modern regionalism]. *Mirovaya Ekonomika i Mezhdunarodnyie Otnosheniya – World Economy and International Relations*, 2011, No. 1, pp. 3–15 [in Russian].
19. Pan'kov V. *Globalizatsiya ekonomiki: qualis es et quo vadis?* [Globalization of the economy: qualis es et quo vadis?]. *Mirovaya Ekonomika i Mezhdunarodnyie Otnosheniya – World Economy and International Relations*, 2011, No. 1, pp. 16–24 [in Russian].
20. Davydov A.Yu. *Vneshnyaya trgovlya SShA i ee gosudarstvennoe regulirovanie* [Foreign trade of the USA and its state's regulation]. *SShA – Kanada. Ekonomika, Politika, Kul'tura – USA – Canada. Economy, Policy, Culture*, 2009, No. 1, pp. 13–28 [in Russian].
21. *Zmagazyniv znykayut' vitchyznyani tovary* [Home goods disappear from shops]. *Uryadovyi Kur'er – Governmental Courier*, May 14, 2013 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 17 травня 2013 р.